

УДК 378.147:373.3

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.76-1.9>

I. I. Киричок

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки, початкової освіти та освітнього менеджменту
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

О. О. Коросташивець

магістрантка факультету психології та соціальної роботи
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ У СИСТЕМІ «ТРЬОХ КІЛ ЧИТАННЯ»

Статтю присвячено пошуку ефективних способів формування літературознавчої компетентності молодших школярів на уроках літературного читання (на прикладі народної й авторської казок) за підручником Г. Сапун (2020 рік). Визначено, що для формування літературознавчої компетентності учнів початкової школи в системі «трих кіл читання» під час вивчення розділів «Оповідання й авторські казки», «Казка – це велике диво» необхідно створити такі педагогічні умови: виділення істотних ознак теоретико-літературознавчих понять у певній послідовності на кожному уроці читання; зіставлення народної та літературної казки, яке спрямоване на реалізацію літературознавчих знань у практичній діяльності учнів; використання системного й особистісно-діяльнісного підходу, що стимулює активність дітей у процесі вивчення теоретико-літературних знань із застосуванням різноманітних методів навчання. Виявлено, що формування літературознавчої компетентності в молодших школярів у системі «трих кіл читання» має відбуватись у 5 етапів, як-от: етап спостереження над літературним явищем, фактом, осмислення його ознак; етап пошуку знайомого явища в тексті художнього твору, квазідослідницького вивчення явища; етап формулювання поняття, терміна, визначення за сукупністю ознак; етап упізнавання літературознавчих явищ у самостійній читацькій практиці; використання літературознавчих уявлень у власній творчості.

Сучасний аналіз освітнього процесу початкової школи та численних досліджень показав, що ефективними методами формування літературознавчої компетентності в молодших школярів у системі «трих кіл читання» є такі: читання-розглядання; бесіда, метод вправ, моделювання, гра, літературна творчість, леґо-технології.

Доведено, що прийом зіставлення авторської та народної казки сприяє реалізації розвитку розумової діяльності школярів, кращому засвоєнню теоретико-літературних понять, водночас він впливає на емоційну і чуттєву сферу учнів, розвиває їхній творчий потенціал.

Ключові слова: читання, учні початкової школи, коло читання, «три кола читання», літературознавча компетентність.

Постановка проблеми. Однією із ключових і найбільш актуальних завдань літературної освіти у школі є підготовка кваліфікованого читача, здатного до глибоко особистісного, самостійного розуміння літературного твору, читача, що володіє естетичним смаком, загальною та читацькою культурою. Виховати такого читача можна лише за спираючись на пізнавальні інтереси школярів і їхнє емоційне сприйняття прочитаного.

Змістова лінія «Читаємо» у навчальних програмах із читання О. Савченко та Р. Шияна передбачає цілісне сприймання учнями художніх, науково-художніх текстів, їх аналіз, інтерпретацію з використанням літературознавчих понять (практично); формування вмінь висловлювати рефлек-

сивні судження у зв'язку із прочитаним, критично оцінювати інформацію в текстах різних видів та використовувати її для збагачення особистого читацького досвіду [13].

Формування основ теоретико-літературознавчих понять є істотним показником літературного розвитку школяра. Саме на його основі будується система роботи, що забезпечує літературну освіту учнів.

Під час знайомства дітей із доступними їхньому віку літературознавчими поняттями ми відкриваємо учням специфіку літературної творчості. Школярі, які розуміють особливості мистецтва, знайомі із сутністю і засобами художнього зображення, здатні глибше зрозуміти і відчути літературний твір як явище мистецтва.

Особливо важливо почати планомірну роботу з вивчення теоретико-літературних понять із перших же тем, включених у програму початкової школи, адже саме в цей час закладаються основи літературної грамотності, і від міцності знань, умінь, набутих у цей віковий період, залежать успіхи учнів під час вивчення історико-літературного курсу в середніх та старших класах.

Якщо раніше методика звертала більше уваги на аналіз ідейно-тематичної сторони твору, образної системи, дещо менше – на мовну своєрідність, то зараз ми все більше усвідомлюємо необхідність вивчення поетики жанру, у нашому дослідженні – народної і літературної казки. Звідси постає потреба теоретико-практичного переосмислення підходів і способів вивчення жанрової специфіки народної та літературної казки. До того ж багатющий матеріал, накопичений фольклористикою і літературознавством про народну і літературну казку, часто виявляється незатребуваним у шкільній практиці.

Багаторічні спостереження над процесом викладання в початковій школі показують, що нерідко вчителі звертаються до таких відомостей про народну казку, як: її зміст (перемога добра над злом, прославляння доброти, працьовитості, вірності), роль чарівного начала, специфічні казкові прийоми розповіді (наявність зачину, кінцівки, стійких зворотів). Проте вивчення народної казки може бути більш глибоким, продуманим і цілеспрямованим. З одного боку, потрібно допомогти дітям осягнути специфіку змісту і форми народної казки, структурувати матеріал у систему, а з іншого – ми покликані у процесі цієї роботи підготувати школярів до сприйняття казки літературної. Її вивчення інколи обмежується лише знайомством із проблемно-змістовим рівнем твору, не дається чіткого уявлення про особливі властивості літературної казки, про своєрідність манери кожного автора. Але ми вважаємо, що доцільніше значно розширити уявлення дітей про поетику казок уведенням нових теоретичних відомостей, серед яких можуть бути і такі: повторювані «сюжетні елементи», своєрідна композиційна структура, певні типи героїв, незвичайний час і простір, специфічні мовні прийоми тощо.

Первинне осмислення теоретико-літературного поняття є, таким чином, тільки відправною й опорною точкою формування літературознавчої грамотності. Розвиток поняття відбувається в разі багаторазового звернення учнів до різного літературного матеріалу як на уроці, так і у процесі самостійного читання, коли вони не тільки засвоюють визначення теоретико-літературного поняття, а й усвідомлюють його найбільш характерні, суттєві ознаки, виробляють навички перенесення набутих знань у сферу самостійного читання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема формування літературознавчої компетентності є предметом вивчення зарубіжних та вітчизняних науковців, проте вона не досить поширена в сучасній методиці. Зокрема, Л. Базиль [1] досліджує літературознавчу компетентність учителя української мови і літератури; А. Балибердін [2] висвітлює питання формування теоретико-літературних понять у школі; Т. Бучугіна [3] розкриває розвиток теоретико-літературних понять у системі «трьох кіл читання»; Г. Волошина [4] характеризує особливості уроків читання та літературознавчу пропедевтику в початковій школі; О. Савченко [10] простежує літературний розвиток учнів; І. Довгопола [5], А. Фасоля [14] – формування літературної компетентності молодшого школяра; Л. Іванова [7] – літературну компетентність молодшого школяра.

Отже, об'єктивна необхідність розв'язання проблеми формування основ теоретико-літературознавчих понять у молодших школярів у системі «трьох кіл читання» (на прикладі народних та літературних казок) на уроках читання, з одного боку, і відсутність дослідження, де б цілісно розглядалась ця проблема, із другого, зумовили вибір теми «Педагогічні умови формування основ теоретико-літературознавчих понять у молодших школярів у системі «трьох кіл читання» (на прикладі народних та літературних казок) на уроках читання».

Мета статті. Головна мета цієї роботи – обґрунтувати педагогічні умови формування літературознавчої компетентності молодших школярів на уроках літературного читання в системі «трьох кіл читання» (на прикладі народної й авторської казок).

Виклад основного матеріалу. На основі аналізу дефініції «літературознавча компетентність» ми сформулювали таке визначення: літературознавча компетентність учня початкової школи – це сукупність знань про літературу і фольклор; розуміння закономірностей літературного процесу, художнього значення літературного твору; здатність оцінити художню своєрідність творів і творчість письменника загалом із погляду національної культури і міжкультурної значущості; здатність до літературознавчого аналізу.

Ефективність процесу формування літературознавчої компетентності залежить від створених відповідних умов. Теоретичне обґрунтування педагогічних умов зумовлює визначення поняття «педагогічні умови».

Ми, як і більшість науковців, розуміємо педагогічні умови як сукупність цілеспрямовано сконструйованих можливостей змісту, форм, методів цілісного педагогічного процесу (заходи впливу), що лежать в основі управління функціонуванням та розвитком процесуального аспекту педагогічної системи / цілісного педагогічного процесу [8, с. 125].

Першою умовою формування основ теоретико-літературознавчих понять у молодших школярів у системі «трьох кіл читання» на уроках читання нами визначено поетапний процес опанування школярами теоретико-літературознавчих понять з урахуванням виділення їхніх істотних ознак.

Повноцінне прочитання літературного твору на сучасному етапі розвитку методики передбачає не тільки технічно якісне читання тексту, а й осягнення прочитаного через осмислення змісту і художньої форми, яке неможливе без певного обсягу літературознавчих знань і уявлень. У зв'язку із цим за два останніх десятиліття методистами розроблено цілу низку програм літературної освіти молодших школярів, націлених на залучення юного читача до літератури як мистецтва слова через опанування теоретико-літературних знань.

Як показав аналіз програм О. Савченко та Р. Шияна [13] та підручників із читання [11], літературознавча термінологія вводиться нерегулярно і без збереження логічного зв'язку між поняттями. Нерідко терміни отримують застаріле, а іноді й суперечливе тлумачення. Усе це заважає школярам освоїти систему літературознавчого аналізу художнього твору.

Саме тому формування літературознавчої компетентності в молодших школярів у системі «трьох кіл читання» повинно відбуватись поетапно, що забезпечуватиме спадкоємність у формуванні літературознавчої грамотності учнів. Цей процес повинен проходити в такі 5 етапів: етап спостереження над літературним явищем, фактом, осмислення його ознак; етап пошуку знайомого явища в тексті художнього твору, квазідослідницького вивчення явища; етап формулювання поняття, терміна, визначення поняття за сукупністю ознак; етап впізнавання літературознавчих явищ у самостійній читацькій практиці; використання літературознавчих уявлень у власній творчості [3, с. 13].

Ці п'ять етапів повинні здійснюватися послідовно під час вивчення художніх творів / казок на уроках читання.

На першому орієнтувальному етапі школярі ознайомлюються з літературним явищем, фактом, осмислюють його ознаки; шукають знайомі явища в тексті художнього твору, вивчають та досліджують літературні явища.

Наприклад, під час уроку з теми «Порівняльний аналіз української народної казки «Золоті яблука» та російської народної казки «Крихітка Хаврошечка» пропонуємо провести тренінг «Створення кластера «Види казок»» із метою засвоєння знань та вивчення особливостей цього методу, формування умінь виконувати та створювати кластер з урахуванням знань школярів про казки, їхніх авторів, літературознавчі тер-

міни. Формуванню практичних умінь і навичок, яке, у свою чергу, забезпечить глибше осмислення вивченого матеріалу, розвитку кмітливості та творчих здібностей, сприятимуть створення учнями разом з учителем кластера «Оповідання та казка: відмінності», гра «Встанови послідовність» із цеглинками Лего, розгадування кросворда «Українські народні казки».

Діяльнісно-активний етап формування основ теоретико-літературознавчих понять продовжує забезпечувати спадкоємність у формуванні літературознавчої грамотності учнів. Школярі вчать поступово формулювати поняття, терміни, визначати поняття за сукупністю ознак; впізнавати літературознавчі явища в самостійній читацькій практиці спочатку під керівництвом вчителя, а потім самостійно.

Так, під час уроку на тему «Українська народна казка «Заяче сало»» учні спочатку під керівництвом учителя можуть виконувати кластер «Народна казка та літературна», а потім самостійно його створювати на тему «Літературні жанри». На уроці «Порівняльний аналіз казок В. Одоєвського «Мороз Іванович» і російської народної казки «Морозко»» під час створення кластера «Байка і казка» школярі без допомоги вчителя формулюють поняття «літературний жанр», «байка», «казка», «образ-персонаж», «тема», «ідея твору».

Проведення аукціону «Літературознавча пропедевтика», участь дітей у вікторині «Літературні казки», створення учнями усних висловлювань «Які літературні жанри мені найбільше подобаються?» націлюватиме школярів на формування умінь розрізняти поняття «казка», «казка авторська», «казка народна», навичок визначення жанрів твору, теми й ідеї, проблематики, типів казок, умінь порівнювати сюжети та героїв казок, виділяти авторську позицію, художні засоби твору. Цьому сприятимуть такі завдання:

1. Доведіть, що твір В. Одоєвського «Мороз Іванович» є казкою.

2. Назвіть відмінні риси казок В. Одоєвського «Мороз Іванович» і російської народної казки «Морозко».

3. Ідея казки «Морозко» та «Мороз Іванович».

4. Авторське ставлення до героїнь Рукодільниці та Ледарки.

5. Порівняльна характеристика героїнь Рукодільниці та Ледарки.

6. Визначте художні засоби казок.

Окрім того, як показує дослідження, такі завдання на уроках посилюють інтерес школярів до читання, предмета «Літературне читання», книги, казки, письменників тощо.

Під час уроку на тему «Порівняльний аналіз казки П. Єршова «Коник-горбоконики» та української народної казки «Про жар-птицю та вовка»»

учні виконували дослідження «Порівнюю казки», для проведення якого працювали у групах. Перша група створювала образ головного героя в обох казках (словесний та ілюстрований портрет головного героя). Друга група порівнювала сюжети казок (початок, головна частина, кінцівка, що відбувалося з головним героєм в обох казках). Третя група знаходила особливості чарівних казок (чарівні предмети, числа, помічники, слова). Четверта група порівнювала національні особливості творів (слова, властиві тільки казкам російського й українського народів).

Другою умовою формування основ теоретико-літературознавчих понять у молодших школярів у системі «трих кіл читання» на уроках читання ми вважаємо використання прийому зіставлення народної та літературної казок, який спрямований на реалізацію літературознавчих знань у практичній діяльності учнів.

У своїй роботі ми простежуємо, як зіставлення народної та літературної казок забезпечує більш повну можливість засвоєння школярами важливих понять теорії літератури в курсі третього класу. Теоретичною базою для нашої роботи служать дослідження в галузі фольклористики та літературознавства, які пов'язані з даною проблемою.

Під час уроків порівняння авторської та народної казки важливо сформулювати в учнів уявлення про спільне та відмінне в цих жанрах. У літературній казці зберігаються закони казки народної: настанова на вигадку, затвердження законів Добра і Краси, опора на стійкі «Правила гри» у сюжеті й композиції твору, використання народних мотивів, образів, мовних засобів. Далі потрібно окреслити, яким чином трансформуються риси народної казки в літературній. Цю інформацію потрібно подати учням на засвоєння у вигляді виконання кластерів, створення порівняльних таблиць та шляхом проведення мозкового штурму.

Популярність прийому зіставлення у шкільному викладанні пояснюється тим, що на схожості та контрасті будуються система образів твору, пейзажні, портретні, побутові описи, мовні характеристики. Тому так важливо навчити школярів умінню порівнювати, зіставляти ті чи інші елементи художнього твору.

Особливу роль прийом зіставлення відіграє в роботі над темою «Народні та літературні казки» у третьому класі, оскільки сам фольклорний і літературний казковий матеріал підказує його використання в роботі зі школярами, тому що не можна говорити про народну і літературну казки, не з'ясувавши їхні подібності та відмінності. Ми використовуємо цей прийом багаторазово: коли аналізуємо структуру народної казки, порівнюємо різні чарівні казки; у проведенні аналізу казок народів світу, коли діти усвідомлюють в них спільне та відмінне; під час вивчення літератур-

них казок, близьких до народних, говоримо про те, що запозичив автор із народної казки, що вніс у неї; на уроках, присвячених літературним казкам ХХ ст., розглядаємо питання про оригінальні авторські прийоми, властиві тільки літературній казці, відзначаємо своєрідність манери кожного письменника-казкаря. Зіставлення творів різних мистецтв на уроках допомагає посилити співпереживання, суб'єктивну сторону розбору, управляти потоком асоціацій, розвивати фантазію й уяву учнів [3, с. 14].

Отже, прийом зіставлення, на який ми спираємося у своїй роботі, сприяє реалізації розвитку розумової діяльності школярів, кращому засвоєнню теоретико-літературних понять, водночас він впливає на емоційну і чуттєву сферу учнів, розвиває їхній творчий потенціал.

Зокрема, нами було проведено дванадцять уроків порівняння народних і авторських казок, казок різних народів у третьому класі. Тематику уроків за програмою й уроків читання дитячої книги були визначені такі: «Порівняльний аналіз української народної казки «Як коваль переміг Змія» та казки-драми О. Олесея «Микита Кожум'яка»»; «Порівняльний аналіз української народної казки «Золоті яблука» та російської народної казки «Крихітка Хаврошечка»»; «Порівняльний аналіз української народної казки «Як кіт чоботи купував» та «Хитрий кіт» (башкирська казка) (урок-дослідження)»; «Порівняльний аналіз казок В. Одоевського «Мороз Іванович» і російської народної казки «Морозко»»; «Порівняльний аналіз фінської народної казки «Язиката баба», української народної казки «Язиката Хвеська» та російської казки «Балакуча баба»»; «Порівняльний аналіз болгарської народної казки «Що шукав, те й знайшов» та казки О. Толстого «Дурний вовк»»; «Порівняльний аналіз грузинської народної казки «Як звірі приятеливали» та російської народної казки «Лисиця, вовк і ведмідь»»; «Порівняльний аналіз казки Джанні Родарі «Палац з морозива» та «Казки про десерт» К. Бабабекової»»; «Порівняльний аналіз казок Марії Солтис-Смирнової «Як Весна Літо зустрічала» та казки Ільфата Сітдікова «Дитяча казка про пори року»»; «Порівняльний аналіз казок «Казочка про писанку» А. М'ястківського та української народної казки Подніпров'я «Про писанку»»; «Порівняльний аналіз української народної казки Буковини «Іван Царевич і прекрасна царівна» та російської народної казки «Василина Прекрасна»»; «Порівняльний аналіз казки П. Ершова «Коник-горбоконики» та української народної казки «Про жар-птицю та вовка»».

На прикладі вивчення народної казки «Золоті яблука» та російської казки «Крихітка Хаврошечка» знайомимо учнів із поетикою чарівної казки, говоримо не тільки про традиційні зачини, кінцівку, але

намагаємося дати більш докладне уявлення про структуру чарівної казки, її просторово-часові особливості, різні типи героїв. Звертаємо увагу дітей на те, що сюжети чарівних казок підпорядковані загальним законам, мають загальні «секрети».

Спираючись на текст, показуємо школярам, що основна частина чарівних казок, за всієї їхньої різноманітності, традиційна. Коротка структура підсвого плану чарівної казки є такою:

1. Біда, нещастя, порушення будь-якої заборони.
2. Герой вирушає в дорогу.
3. Зустріч із дарувальником.
4. Випробування героя (бій із ворогом або виконання важких завдань).
5. Перемога над ворогом. Усунення біди.
6. Повернення додому.
7. Весілля, воцаріння героя [3, с. 12].

Складний теоретичний матеріал, відкриття В. Проппа про функції дійових осіб можна подати дітям у наочній формі у вигляді схеми «Шлях героя чарівної казки». Досить швидко засвоюють школярі й сім основних типів персонажів чарівної казки, вільно виділяють їх в аналізованих творах:

1. Герой (героїня), якого часто виганяють, він принижений, обділений.
2. Ворог (шкідник) – той, хто шкодить герою, його сім'ї, бореться з ним, переслідує його.
3. Відправник – той, хто відправляє героя в дорогу.
4. Чарівний помічник або чарівний засіб – переміщує героя, допомагає йому в боротьбі зі шкідником.
5. Дарувальник – той, хто передає герою чарівний засіб.
6. Бажаний персонаж – той, кого шукають (найчастіше наречена).
7. Фальшивий герой – той, хто приписує собі заслуги справжнього героя [3, с. 12].

Глибокий моральний сенс казок укладено і в категоріях «Краса – потворність», «добро – зло». За народною традицією, доброта, працелюбність та смиренність є складовими частинами успіху, краси, істинності, тоді як жорстокість уособлює диявольські сили. Мачуха в обох казках знущається над пасербицею, змушує її виконувати непосильну роботу, вирішує знищити сироту. Дівчина виконує всі завдання мачухи сумлінно, це увінчується успіхом – навіть на кістках убитої корови, яка служила помічницею сироти, виростає яблуня із золотими яблуками (в українській казці) або звичайними яблуками (у російській). Так, поступово вчитель підводить до основної ідеї, яка закладена в народному творі: зірвати яблучка може лише людина із чистими помислами та прекрасною душею – досягти успіху можна завдяки старанності, доброті та любові до праці.

Вивчення поетики літературної казки здійснюється на уроці, який присвячений порівняльному аналізу казки П. Єршова «Коник-горбоконик» та української народної казки «Про жар-птицю та вовка», водночас виділяються окремі мотиви, образи, певні мовні засоби, накопичується матеріал для заключного етапу уроку, на якому проводиться узагальнювальна бесіда про особливості літературної казки на прикладі вивченої. Під час аналізу текстів казок учитель підбиває підсумки зіставлення народної та літературної казки. У процесі бесіди учні повинні засвоїти і закріпити такі жанрові особливості літературної казки:

1. Сюжет твору ґрунтується на народній казці (одній або декількох), однак автор, творчо використовуючи фольклор, переробляє першоджерело.

2. Інакше, ніж у народній казці, зображується герой. Він наділяється індивідуальними рисами, читачеві відкривається внутрішній світ персонажа, його переживання і почуття.

3. Автор завжди незримо присутній у творі, різними способами висловлює своє ставлення до героїв.

4. Особливу роль відіграє опис побуту, зовнішності героя, природи.

5. Своєрідна мова літературної казки: використовуються мовні засоби, характерні як для фольклорного, так і для літературного твору [3, с. 12].

У процесі бесіди вчитель повинен підвести дітей до висновку: казка літературна, вбираючи в себе багато чого із творів усної поезії, є оригінальним авторським творенням. Під час вивчення казок інших авторів (В. Одоєвський, Л. Толстой та інші) ми закріплюємо матеріал на новому рівні осмислення, уже ведемо розмову про своєрідність творчої манери кожного з авторів.

Зіставлення народної та літературної казок у молодших школярів у системі «трьох кіл читання» включає такі етапи:

1. Опора на знання, здобуті учнями раніше, і подальший їх розвиток шляхом поетапного освоєння нового матеріалу про народну і літературну казки.

2. Розширення знань під час вивчення теми «Народні та літературні казки» введенням теоретичних відомостей якісно іншого рівня.

3. Системне вивчення теми «Народні та літературні казки» шляхом активного використання універсального прийому зіставлення, який допомагає впорядкувати великий казковий матеріал.

4. Зіставлення народних і літературних казок за допомогою найбільш ефективних методів і прийомів, які виявлятимуть характерні особливості поетики казкових творів із метою виділення їхніх спільних і відмінних рис.

5. Закріплення отриманих теоретичних відомостей у системі «трьох кіл читання» і творчих завдань [3, с. 16].

Третьою умовою формування літературознавчої компетентності в молодших школярів у системі «трьох кіл читання» є *навчання з урахуванням системного й особистісно-діяльнісного підходу*, що стимулює активність учнів, із застосуванням різноманітних методів навчання.

Формування теоретико-літературних понять на матеріалі теми «Народні та літературні казки» здійснюється ефективніше, якщо реалізується діяльнісно-особистісний підхід у навчанні, ураховується принцип системності, забезпечується спадкоємність у вивченні матеріалу, не порушуються закони сприйняття художнього тексту, забезпечується поєднання емоційного та логічного в роботі зі школярами, створюються ситуації, які сприятимуть розвитку творчої активності учнів, шляхи і прийоми формування теоретичних понять, які відповідають віковим можливостям та інтересам учнів. У процесі проведеного експерименту встановлено, що діти легко засвоюють матеріал, який відображає особливості поетики народної та літературної казок, можуть використовувати теоретичні поняття як засіб аналізу художнього твору вже на ранніх етапах літературної освіти.

Значення діяльнісного підходу в навчанні є особливо актуальним для педагога НУШ [12]. Системно-діяльнісний підхід, який покладений в основу нових Державних освітніх стандартів початкової освіти 2019 р. [9], також підтверджує актуальність спеціальної методичної роботи з формування пізнавальної діяльності дитини у процесі навчання взагалі й у процесі літературного розвитку зокрема.

Особистісно орієнтований підхід у навчанні означає орієнтацію під час конструювання та здійснення педагогічного процесу на особистість як мету, суб'єкт, результат і головний критерій його ефективності. Він передбачає опору в освітньому процесі на саморозвиток задатків і творчого потенціалу особистості, створення для цього відповідних умов [10, с. 105].

Формування літературознавчих уявлень у молодших школярів на засадах особистісно орієнтованого підходу має бути націлене, на наш погляд, на процес літературного саморозвитку особистості. Надати знання про літературу – значить дати інструмент у руки молодшому школяреві, за допомогою якого він здатний самостійно повноцінно сприймати художній твір, перейде від підконтрольного читання до читання самостійного. З педагогічного погляду зору це закономірно, бо результатом правильно організованої освіти завжди є процес самоосвіти, виховання – самовиховання, розвитку – саморозвиток [10, с. 105].

Ефективними методами формування літературознавчої компетентності в молодших школярів у системі «трьох кіл читання» є такі: читання-роз-

глядання; бесіда, метод вправ, моделювання, гра, літературна творчість, леґо-технології.

Читання-розглядання – провідний метод навчання читання-спілкування як особливий універсальний вид читацької діяльності, у якому механічне розкодування (правильне, швидке відтворення тексту) і сприйняття інформативного змісту тексту (свідомість) є обов'язковими складовими частинами основного процесу [10, с. 106].

Ефективність методу читання-розглядання у процесі формування літературознавчих уявлень пояснюється його реалізацією у вигляді практичних дій із конкретними книгами і літературними творами, що відповідає діяльнісному підходу в навчанні й віковим особливостям мислення молодших школярів [10, с. 106].

Особливо важливо, що, як показує багаторічна практика використання методу читання-розглядання, цей метод продовжує надавати розвивальний вплив на молодшого школяра і після завершення роботи над твором, спонукає читача до самостійного, непідконтрольного пошуку і читання цікавої йому літератури.

Метод читання-розглядання активно застосовується в розробленій нами методиці формування літературознавчих уявлень на кожному уроці літературного читання і гармонійно поєднується з іншими методами навчання [2, с. 32].

Важливими у формуванні літературознавчої компетентності в молодших школярів є також різні види бесід (вступні, аналітичні, узагальнювальні) на 3-х етапах вивчення художнього твору [2, с. 70–75].

У сучасній дидактиці метод бесіди відносять до традиційних методів навчання і визначають як діалогічний метод навчання, за якого педагог шляхом постановки системи питань підводить учнів до розуміння нового матеріалу або перевіряє засвоєння ними вже вивченого. Отже, постановка питань є основним прийомом бесіди [2, с. 77].

Вступна бесіда проводиться безпосередньо перед первинним читанням твору і покликана зосередити увагу дітей на тому предметі, явищі, події, про які належить прочитати. З позиції формування літературознавчих уявлень вступна бесіда важлива як один із методів привернення уваги до особистості автора, як етап, на якому можлива робота з формування вміння правильно називати твір або книгу, і нарешті, як попередня робота, суть якої полягає в тому, щоб діти зацікавилися образами твору [2, с. 78].

Для формування літературознавчих уявлень у молодших школярів особливе значення має проведена після повторного читання твору аналітична бесіда, бо вона являє собою об'єктивну характеристику змісту та форми, сприяє осягненню змісту прочитаного. Саме аналітичну бесіду в методиці ототожнюють із головним засо-

бом, за допомогою якого можна досягти більш адекватного і глибокого «прочитання» тексту літературного твору [2, с. 80].

Саме на етапі проведення аналітичної бесіди, на наш погляд, можлива активна робота з формування уявлень про жанр і тему художнього твору як компоненти основного (актуального) змісту літературознавчих знань, а також спостереження за такими компонентами перспективного змісту літературознавчих знань, як сюжет, композиція, зображально-виражальні засоби мови, стиль письменника, проблематика, авторські прийоми. З метою корекції наївно-реалістичної забарвленості сприйняття молодшого школяра на цьому етапі уроку також особливо актуальне формулювання питань і завдань для аналізу образу автора як творця й аналізу авторського ставлення до описаних ним героїв і подій [2, с. 80].

Однак поряд із бесідою і читанням-розглядом у процесі передачі знань із теорії літератури, на наш погляд, ефективним є використання таких методів навчання, як вправи, моделювання, гра, літературна творчість [2, с. 82].

З огляду на психологічні особливості молодших школярів сучасна методика навчання має передбачати на уроці літературного читання методи, що стимулюють емоційну включеність учнів у роботу і творчий підхід до виконання завдань. На наш погляд, справжньою знахідкою в цьому разі стає використання в навчанні читання та літератури методу моделювання.

Моделювання як словесно-схематичне зображення прочитаного варто використовувати під час створення обкладинки книги, складання плану до твору з використанням блоків-схем, створення кластерів про різні жанри.

До необхідних методів навчання молодших школярів належить гра, що являє собою своєрідне моделювання проблемних ситуацій, у яких учасники виконують відведені їм соціальні ролі відповідно до поставлених цілей. Метод гри під час реалізації компонента «Літературознавча пропедевтика» мало використовується в сучасних програмах навчання читання та літератури, хоча саме гра робить цікавим літературознавство в початковій школі [2, с. 82].

Літературну творчість науковці тлумачать як акт створення будь-якого мовного твору (усного або письмового) відповідно до умов, мети і задуму (мовної ситуації і завдання) у широкому значенні і як створення учнем словесних, усних і письмових, художніх творів у вузькому значенні [15, с. 8]. Так, учитель пропонує на уроці створити на кшталт прочитаної народної власну авторську казку.

Окрім того, в останнє десятиліття широко застосовуються в початковій школі леґо-технології, які сприяють здійсненню плавного переходу від ігрової і предметної діяльності до навчальної.

Леґо-конструювання на уроках читання сприяє не лише розвитку в учнів комунікативних навичок, умінь взаємодіяти з оточенням, самостійно ухвалювати рішення; розкриттю творчого потенціалу дітей, здібностей до конструювання, моделювання, елементарного програмування; формуванню логічного мислення, мотивації до вивчення літератури, цілісного уявлення про навколишній світ, а також сприяє формуванню літературознавчої компетентності [6, с. 13].

Прикладами використання Леґо на уроках читання є гра «Завершення казки», під час якої учитель починає читати відому казку, а завдання кожного учня – продовжити розповідь і створити за допомогою конструктора картину подій [6, с. 13].

Досвід педагогічної діяльності в початковій школі переконав у тому, що основними фронтальними, груповими й індивідуальними формами роботи з формування літературознавчих уявлень повинні бути теоретичні хвилинки упродовж уроку, виконання завдань підручника і робочого зошита, ведення словника літературних термінів; засобами навчання – підручники, хрестоматії, дитячі книги, засоби наочності, засоби для здійснення практичних дій, технічні засоби навчання, зокрема електронні презентації.

Висновки і пропозиції. Формування основ теоретико-літературознавчих понять у молодших школярів у системі «трьох кіл читання» на уроках читання буде ефективним, якщо: буде здійснюватися на основі виділення істотних ознак теоретико-літературознавчих понять, у певній послідовності; за використання прийому зіставлення народної та літературної казок, який спрямований на реалізацію літературознавчих знань у практичній діяльності учнів; використання системного й особистісно-діяльнісного підходу, що стимулює активність учнів, із застосуванням різноманітних методів навчання.

Установлено, що ефективними методами формування літературознавчої компетентності в молодших школярів у системі «трьох кіл читання» є такі: читання-розглядання; бесіда, метод вправ, моделювання, гра, літературна творчість, леґо-технології.

Перспективи подальших наукових розвідок із проблеми ми вбачаємо в діагностуванні рівня розвитку літературознавчої компетентності учнів початкової школи, розробленні й апробації моделі формування літературознавчої компетентності молодших школярів у системі «трьох кіл читання».

Список використаної літератури:

1. Базиль Л. Літературознавча компетентність учителя української мови і літератури в контексті наукових підходів. URL: <http://elibrary.kubg.edu.ua> > Bazil (дата звернення: 12.04.2021).

2. Балыбердин А. Формирование теоретико-литературных понятий в школе: (IV–VII кл.). Киров : издательство Вятского ГПУ, 2000. 166 с.
3. Бучугина Т. Формирование теоретико-литературных понятий в системе «трех кругов чтения» (народная и литературная сказка в пятом классе) : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Самара, 2000. 205 с.
4. Волошина Г. Особливості уроків читання та літературознавча пропедевтика в початковій школі : посібник для студентів та учителів початкових класів. Умань, 2011. 126 с.
5. Довгопола І. Формування літературної компетентності молодшого школяра. URL: <http://dovgorola03081981.blogspot.com> (дата звернення: 12.04.2021).
6. Журавель Н. Лего-технологии, или как «оживить» образовательную практику. *Інноваційна плейоўка. Народная асвета*. 2018 № 6. С. 12–15.
7. Иванова Л. Літературна компетентність молодшого школяра. *Початкова освіта*. 2005. № 38. С. 2–3.
8. Постоян Т., Кінешева А. Педагогічні умови формування прогностичної компетентності майбутніх магістрів початкової освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2015. № 7 (51). С. 124–132.
9. Про внесення змін до Державного стандарту початкової освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> > 68... (дата звернення: 03.04.2021).
10. Савченко О. Літературний розвиток учнів. Уроки розвитку літературних творчих здібностей учнів. Методика читання у початкових класах. Київ : Освіта, 2007. С. 105–110.
11. Сапун Г. Українська мова та читання : підручник для 3-х класів закладів загальної середньої освіти : у 2-х ч. Тернопіль : Підручники і посібники, 2020. Ч. 2. 128 с.
12. Сорочук І. Роль діяльнісного підходу у процесі становлення педагога нового покоління. *Young Scientist*. 2018. № 12. 1 (64.1). С. 63–68.
13. Савченко О., Шияна Р. Типові освітні програми для 1–2 класів НУШ. Типові освітні програми для 3–4 класів НУШ. URL: <https://mon.gov.ua> > osvita (дата звернення: 01.02.2021).
14. Фасоля А. Літературна освіта: компетентії, компетентності, знання, уміння і навички. *Українська література*. 2012. № 6–7. С. 26–31.
15. Явоненко М. Система творчих завдань міжпредметного характеру як засіб розвитку літературно-творчих здібностей молодших школярів : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09. Київ, 2007. 23 с.

Kyrychok I., Korostashyets O. Pedagogical conditions for the formation of literary competence of junior schoolchildren in the lessons “literary reading” in the “three years” system

The article is devoted to the search for effective ways of forming the literary competence of junior schoolchildren in the lessons of literary reading (on the example of folk and author's fairy tales) according to the textbook by G. Sapun (2020). It is determined that for the formation of literary competence of primary school students in the system of “three circles of reading” while studying the sections “Stories and author's tales”, “A fairy tale is a great miracle” it is necessary to create the following pedagogical conditions: sequences in each reading lesson; comparison of folk and literary tales, which is aimed at the implementation of literary knowledge in the practical activities of students; use of a systematic and personal-activity approach, which stimulates the activity of students in the process of studying theoretical and literary knowledge with the use of various teaching methods. It is revealed that the formation of literary competence in junior schoolchildren in the system of “three circles of reading” should take place in the following 5 stages: the stage of observation of a literary phenomenon, fact, comprehension of its features; stage of searching for a familiar phenomenon in the text of a work of art, quasi-research study of the phenomenon; stage of formulation of the concept, term, definition of the concept by a set of features; stage of recognition of literary phenomena in independent reading practice; use of literary ideas in their own work.

Modern analysis of the educational process and numerous studies have shown that effective methods of forming literary competence in junior high school students in the system of “three circles of reading” are as follows: reading-consideration; conversation, method of exercises, modeling, game, literary creativity, Lego technologies.

It is proved that the method of comparing author's and folk tales promotes the development of mental activity of students, better mastering of theoretical and literary concepts, at the same time it affects the emotional and sensory sphere of students, developing their creative potential.

Key words: reading, primary school students, reading circle, three reading circles, literary competence.